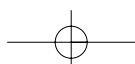
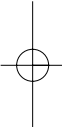
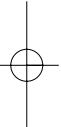
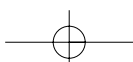
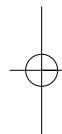
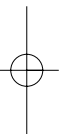
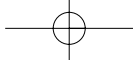

MAGYARORSZÁG TÖRTÉNETE

22.

RAINER M. JÁNOS

A Kádár-korszak 1956–1989

Főszerkesztő Romsics Ignác

KOSSUTH KIADÓ

Írta: Rainer M. János

Főszerkesztő: Romsics Ignác

Sorozatszerkesztő: Nagy Mézes Rita

Képszerkesztő: Demeter Zsuzsanna

A térképeket készítette: Nagy Béla

A kötetet tervezte: Badics Ilona

Kiadói programvezető: Szuba Jolanta

Kiadói programkoordinátor: Winter Angéla

A képek válogatásában részt vett Kiscsatári Marianna

Közreműködő intézmények:

Budapesti Történelmi Múzeum, Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár,

Magyar Nemzeti Múzeum, Magyar Országos Levéltár,

Országos Széchényi Könyvtár, amelyek a sorozat képanyagát

a rendelkezésünkre bocsátották.

Egyéb források: Az 1956-os Magyar Forradalom Történetének

Dokumentációs és Kutatóintézete Közalapítvány,

Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, Magyar Filmtörténelmi

Fotóarchívum Alapítvány, MTI

Fotók: B. Müller Magda, Dabasi András, Farkas Árpád,

Inkey Tibor†, Szalatnyay Judit, Szikits Péter

ISBN 978-963-09-5700-7

Minden jog fenntartva

© Kossuth Kiadó 2010

© Rainer M. János 2010

Felelős kiadó Kocsis András Sándor

a Kossuth Kiadó zRt. elnök-vezérigazgatója

A kiadó az 1795-ben alapított Magyar Könyvkiadók

és Könyvterjesztők Egyesülésének a tagja

Műszaki vezető Badics Ilona

Nyomdai előkészítés Veres Ildikó

Korrektor Török Mária

Képkidolgozás GMN Repró Stúdió

A nyomtatás és a kötés a debreceni nyomdászat

több mint négy évszázados hagyományait őrző

Alföldi Nyomda zRt. munkája

Felelős vezető György Géza vezérigazgató

www.kossuth.hu / e-mail: kiado@kossuth.hu

Tartalom

MEGTORLÁS ÉS A RENDSZER ÚJJÁÉPÍTÉSE 1956–1963

Bevezetés · 8

A hatalmi intézmények újjászervezése · 12

Lecsendesítés és megtorlás · 17

Az alapok (másodszori) lerakása · 24

Eredmények · 29

KÍSÉRLET MEGÚJULÁSRA 1963–1974

Kihívások · 36

Útkeresés, reform · 40

1968 · 45

Félfordulat – vissza · 49

Reformmérleg: konszolidált hétköznapok · 54

MEGTORPANÁS ÉS ÚTKERESÉS 1974–1985

Helyben járás · 66

Magyarország és a világ · 68

Reformtétovázás · 74

Másként gondolkodók · 77

Késő kádári közállapotok, érlelődő konfliktusok · 83

VÁLSÁG ÉS BUKÁS 1985–1989

A birodalom válsága · 90

Utódlás · 93

Új „modell” – és a múlt árnyai · 99

Tárgyalások, fordulópontok · 103

Új rendszer körvonalai · 110

Ajánlott irodalom · 112

Megtorlás és a rendszer újjáépítése 1956–1963

Bevezetés · 8

A hatalmi intézmények újjászervezése · 12

Lecsendesítés és megtorlás · 17

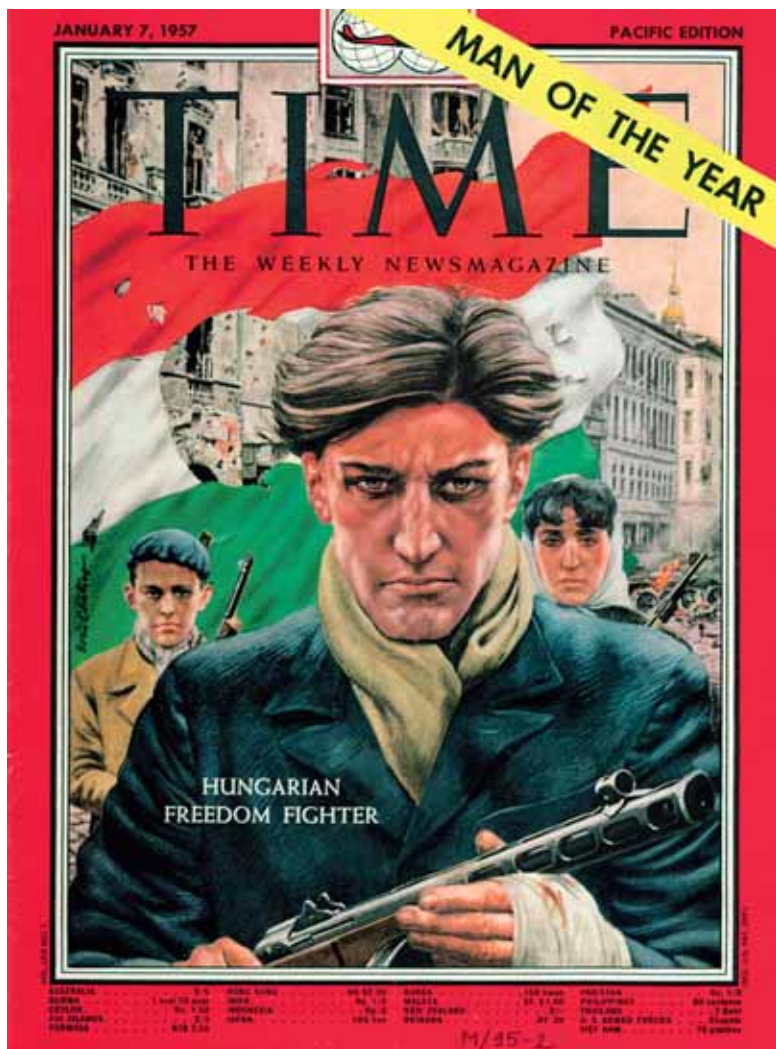
Az alapok (másodszori) lerakása · 24

Eredmények · 29

Bevezetés

A Kádár-korszak a magyarországi szovjet típusú politikai, gazdasági és társadalmi rendszer történelmi periódusának leghosszabb alfejezete. 1944–1945-ben a második világháborúban vesztes Magyarország a Szovjetunió katonai megszállása alá került. Maga a szovjet típusú rendszer 1947-től 1949-ig épült ki az 1920-as évek végén létrejött, Joszif Visszarionovics

1956: A magyar szabadságharcos. Time, 1957. január 7.

Sztálin nevével fémjelzett Szovjetunió berendezkedésének mintájára. A negyvenes évek végéig hasonló rendszerek létesültek mindazon kelet- és közép-európai országokban, amelyek szovjet érdekszférába tartoztak. Sztálin halála (1953) után a Szovjetunióban és a befolyása alatt álló országokban egyaránt változtatásokkal próbálták enyhíteni a gazdasági és társadalmi feszültségeket. A magyar forradalom 1956-ban ezt a folyamatot átmenetileg visszavetette, de 1961-től a korrekciós törekvések új lendületet kaptak.

A Sztálin utáni zavaros időket követően az egyeduralmat megszerző Nyikita Szergejevics Hruscsov pártfőtitkár az ötvenes évek végétől nagyszabású tervekhez szőtt az úgynevezett kommunista társadalom alapjainak megteremtéséről, az Egyesült Államok utoléréséről és túlszárnyalásáról (*dogmaty i peregnaty*). A kommunista ideológia egyik alapvető meggyőződése volt, hogy a politikai rendszerek gazdasági alapon nyugszanak. Az egész kommunista projekt sikere a gazdaság (ezen belül is elsősorban az ipar) eredményein mérhető. A korrekciók tehát elsősorban a centralizált-bürokratikus, tervutasításokra épülő államgazdaság hatékonyságának javítását és a lakosság életszínvonalának emelését célozták. A változtatás kísérletei azonban megosztották a szovjet politikai vezetést, amely tartott birodalma fellazulásától. Hruscsovot 1964 októberében puccsal megbuktatták. Ettől kezdve mind kevésbé próbálkoztak változtatásokkal (Magyarország a kivételek közé tartozott). Európában a Szovjetunió mindinkább meglévő területei megtartására rendezkedett be. Terjeszkedéssel inkább Ázsiában és Afrikában próbálkozott. Ennek fő eszközei, a hadsereg és

a védelmi ipar minden tekintetben elsőbbséget élvezett. Kezdetét vette a pangás (*zasz-toj*) időszaka, amely egészen a nyolcvanas évek közepéig tartott.

A Sztálin korszakára jellemző éles hidegháborús szembenállás 1953 után valamelyest enyhült. Éppen 1956 és a magyar forradalom mutatott rá arra, hogy a Nyugatnak, illetve vezető hatalmának, az Egyesült Államoknak nincsenek tervei Közép- és Kelet-Európa „felszabadítására”. A nyugati világban az ötvenes és hatvanas évek a gyors gazdasági fejlődés és a jóléti társadalmak kialakulásának korszaka. A háború utáni újjáépítés sikere után a Nyugat úrrá lett a hatvanas évek döntően generációs jellegű, újbaloldali lázadásain, majd a hetvenes évek második felének gazdasági válságán (olajárrobbanás, 1973, 1979). Alapjában sikerrel küzdötte le a Szovjetunió terjeszkedési törekvéseit Ázsiában és Afrikában, Európában pedig megelégedett az 1945-ös *status quo* megtartásával. Utóbbit a helsinki egyezmény véglegesítette 1975-ben, az európai enyhülés csúcspontján. A hetvenes évek legvégén – a Szovjetunió afganisztáni invázióját, illetve az európai rakétafegyverkezés új hullámát követően – újabb len-

1957: Nyikita Szergejevics Hruscsov. Time, 1958. január 6.

dületet vett az 1953, illetve 1956 óta enyhülni látszó hidegháború. A nyolcvanas évtizedbe lépő Egyesült Államok elnöke, Ronald Reagan minden addiginál nagyobb szabású fegyverkezési terveket jelentett be – azzal a nem titkolt céllal, hogy olyan fegyverkezési versenyt kényszerítsen a Szovjetunióra, amelyet annak gazdasága egyszerűen nem bír.

Kádár-korszak

Az 1956-os forradalom leverésétől a magyarországi szovjet típusú rendszer végéig terjedő időszakot Kádár-korszaknak nevezzük. (A forradalom végét általában 1956. november 4-ével, a szovjet katonai intervenció kezdetével jelölik, noha a forradalmi intézmények felszámolása 1956. december közepéig tartott; a Kádár-korszak végét jelző szakaszhatár még inkább vitatott, a jelen könyvben 1989. október 23-ig, a Magyar Köztársaság kikiáltásáig számítjuk.) E harminchárom esztendő kétségkívül meghatározó politikusa Kádár János volt. Kádár már 1956. október 25-én az akkor még egyedüli párt, a (kommunista) Magyar Dolgozók Pártja első titkára lett. Miniszterelnökké 1956. november 3-án este a moszkvai Kremlben jelölte a Szovjetunió Kommunista Pártja Elnöksége. Budapesti hivatalát november 7-én foglalta el, a korabeli alkotmány-

nak megfelelő kormányfői kinevezése is e napon történt. Kádár a forradalom napjaitól 1988. május 22-ig előbb az ideiglenes intéző bizottság elnökeként, majd 1957 és 1985 között ismét első titkárként, ezt követően főtitkárként a (kommunista) Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) élén. Ezt követően a párt elnöke volt, e tisztségéből 1989. május 9-én mentették fel. Ugyanez év július 6-án meghalt. Kádár János „uralkodásának” kezdő- és végpontjai tehát nem esnek pontosan egybe a nevével fémjelzett korszak határaival. Kádár hatása az 1956–1989 közötti időszakra vitathatatlan. Ez a periódus a 20. századi magyar történelem leghosszabb többé-kevésbé egységes időszaka. Hosszabb, mint a Horthy-korszak (1919–1944), s jóval hosszabb, mint a Rákosi Mátyás nevével fémjelzett (1948–1953), nem beszélve a különféle átmenetokről.

Leonyid Iljics Brezsnyev és Kádár János. Olajfestmény

Time, 1968. augusztus 20.

1985 tavaszán a Szovjetunió addigi idős, betegeskedő vezetőinek (Brezsnyev, Andropov, Csernyenko) helyébe egy fiatal és reformok iránt elkötelezett ember lépett

Szovjet tankok Csehszlovákiában

Mihail Szergejevics Gorbacsov személyében. A hatvanas évek végén abbamaradt reformokat kívánta folytatni: racionalizálni a gazdaságot, és visszatérni a Nyugattal való békés együttélés formulájára. Az előbbi semmiféle érzékelhető eredménnyel nem járt, inkább csak láthatóvá tette a szovjet rendszer súlyos gondjait. Gorbacsov nagyon népszerű lett Nyugat-Európában, de otthon képtelen volt feltartóztatni a Szovjetunió szétzilálódását. A szövetséges országok rendszerváltásai – köztük a magyar – látványos és döntő mozzanatai voltak a szovjet birodalom 1990-es évek eleji bukásának.

A szovjet rendszer Magyarországon már 1952-től a gazdasági, majd a következő évtől a kezdődő politikai válság jeleit mutatta. 1956. október 23-át követően két rövid hétre úgy tűnt, ez a rendszer egy politikai forradalom következtében összeomlik vagy legalábbis gyökeresen átalakul. A rendszerváltoztatás kísérlete nem sikerült, Magyarország a Kádár-korszakban is a szovjet birodalom része maradt. A magyar politikát alapvetően – és sokszor közvetlenül – a Szovjetunió politikája határozta meg. A magyar történet ekkori sajátossága a térség más országaihoz képest az, hogy 1956-ban, ha nagyon rövid időre is, de megszakadt a szovjet politikai modell kontinuitása. Ennek jelentősége elsősorban lélektani. A forradalomban nem jöttek (jöhettek) létre új struktúrák, csupán körvonalazódott valami új berendezkedés. A régi intézményeket viszonylag könnyen újjá lehetett szervezni, a személyi állomány, a rendszer üzemeltetéséhez szükséges tudás és technika továbbra is rendelkezésre állt. A magyar politikai elit mégis úgy élte át 1956-ot, hogy egy pillanatra megszűnt mindannak érvénye, ami korábban meghatározta a magyar társadalom életét. Ez a rendkívül erős élmény akkor is bizonyos belátásokra vezetett, ha a forradalmat leverték.

Kádár János alapvető politikai célja az volt, hogy helyreállítsa a korábbi rendszert, s áthidalja a megszakadt folytonosságot. De

egész korszaka felfogható úgy is, mint a szovjet mintájú szocializmusnak való második nekifutás. Az első néhány évben ez az előző kísérlethez nagyon hasonló megoldásokat eredményezett – de nem teljesen ugyanolyanokat. 1956 szociálpszichológiai hatásának eredményeképpen Kádár sikerebb volt, mint Rákosi: rövidebb idő alatt viszonylag kevesebb társadalmi és véráldozattal befejezte a magyar gazdaság és társadalom államosítását (mezőgazdasági termelőszövetkezetek szervezése, 1959–1961). Kádár 1962-ben az MSZMP VIII. kongresszusán joggal jelenthette be: Magyarországon „lerakták a szocializmus alapjait”. Idáig Rákosi sohasem jutott el.

Ez a „siker” is nagyon hamar válságközeli helyzetet eredményezett, bár ez távolról sem volt olyan súlyos, mint 1952–1953-ban. A kádári vezetés ugyanúgy korrekciókkal és reformokkal próbált orvosolni, mint Nagy Imre 1953-ban. Ha nem is közvetlen szovjet utasításra, mint annak idején, de szovjet egyetértéssel. A jobban előkészített, az 1953-as és 1956-os tapasztalatokat figyelembe vevő magyar gazdasági reformot 1968-ban úgy is sikerült bevezetni, hogy közben a szovjet támogatás megszűnt. Szinte ugyanekkor vetett véget a szovjet katonai beavatkozás a csehszlovák reformkísérletnek – ugyanúgy, mint a magyar forradalomnak 1956-ban. Az óvatosabb magyar reform még kitartott néhány évig, de azután a szovjet politikai beavatkozás megakasztotta azt is.

A hetvenes évek második harmadában Magyarországon nem tért vissza a sztálinizmus enyhített formája sem. Néhány évig nem került sor semmi különösebb változtatásra – éppen akkor, amikor a nemzetközi gazdaság gyökeresen átalakult, és a reformok révén a Nyugathoz is ezer szállal kapcsolódó magyar gazdaság alkalmazkodni kényszerült volna. Nem így történt. A hetvenes évek végétől a magyar vezetés ismét reformokkal kísérletezett, de ezekkel már nem tudott visszaállni a felzárkózó pályára. A cél mindinkább a Ká-

Gorbacsov

Time, 1987. július 27.

dár-korszak első két szakaszában nagy áldozatokkal elért életszínvonal-mutatók megőrzése, lemorzsolódásunk megakadályozása maradt.

A nyolcvanas évek közepén Magyarország – mindenekelőtt a gazdaság – a mélyülő válság jeleit mutatta. A magyar krízis a Szovjetuniót és európai szövetségeseit érintő általános válság része volt. A késő kádári vezetés most is változtatni próbált, s ebben a gorbacsovi szovjet vezetés sem akadályozta. Elképzelései a válság kezelését célozták és a rendszer általános keretein belüli reformokra korlátozódtak. Hosszabb távon sem kecsegtettek sok reményvel az eredményeket illetően. Rövid távon pedig még a válság mélyülését sem enyhítették. A kialakult helyzeten a mindinkább elmerevedő, az élettől elszakadó idős Kádár eltávolítása sem segített. A Kádár utáni magyar kommunista politikusok többsége nem látott más kiutat, mint elfogadni a nyolcvanas években kialakult politikai ellenzék javaslatait. Ez a rendszer békés, de gyökeres megváltoztatását ajánlotta. 1989-ben a Kádár-korszakkal a magyarországi szovjet típusú rendszer négy évtizednél hosszabb története is véget ért.

A hatalmi intézmények újjászervezése

Amikor Nyikita Szergejevics Hruscsov, a Szovjetunió Kommunista Pártjának főtitkára 1956. október 31-én javaslatot tett az SZKP Elnökségének a magyar forradalom fegyveres leverésére, a katonáival egyidejűleg politikai „kibontakozást” is keresett. Még november 1-jén Andropov nagykövet Münnich Ferenc belügyminiszter közreműködésével megszervezte a Nagy-kormány egy másik tagjának, az újjászerveződő kommunista párt, az MSZMP első emberének, Kádár János államminiszternek a szökését Budapestről. Néhány napi moszkvai tárgyalás után a támadással egyidejűleg jelentették be a Kádár vezette ellenkormány létrejöttét. A szovjetek számítottak arra, hogy Nagy Imre esetleg lemond, s támogatja Kádárt – a miniszterelnök azonban a jugoszláv követségre menekült és elzárkózott az alkutól.

Szovjet tank a Rákóczi út és a Nagykörút sarkán, 1956. november 10. MTI Fotó: Fényes Tamás

A leghevesebb harcok végeztével november 7-én Budapestre érkező Kádár János néhány napig politikailag szinte légüres

A Kádár-kormány felhívása, 1956. november 4.

„Felhívás a magyar néphez! Megalakult a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány! A hazánkban október 23-án megindult tömegmozgalom, amelynek nemes célja a Rákóczi és társai által elkövetett párt- és népellenes bűnök kijavítása, a nemzeti függetlenség és szuverenitás védelme volt, a Nagy Imre-kormány gyöngesége és a mozgalomba befurakodott ellenforradalmi elemek növekvő befolyása révén veszélybe hozta szocialista vívmányainkat, népi államunkat, munkás-paraszt hatalmunkat, hazánk létét. Ez indított bennünket, magyar hazafiakat arra, hogy megalakítsuk a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormányt. [...]

A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány programja:

1. Nemzeti függetlenségünk és országunk szuverenitásának biztosítása.
2. Népi demokratikus és szocialista rendszerünk megvédése minden támadás ellen. Szocialista vívmányaink vé-

delme és előrehaladásunk biztosítása a szocialista építés útján.

3. A testvérharc megszüntetése, a rend és a belső béke helyreállítása. A kormány nem tűri meg, hogy a dolgozókat bármi ürügy alapján üldözzék azért, mert a legutóbbi idők eseményeiben részt vettek. [...]

14. A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány népünk, munkásosztályunk és hazánk érdekében azzal a kéréssel fordult a szovjet hadsereg parancsnokságához: segítsen népünknek a reakció sötét erőinek szétverésében és abban, hogy helyreállíthassuk a rendet és a nyugalmat hazánkban.

15. A magyar kormány a rend s a nyugalom helyreállítása után tárgyalásokat kezd a szovjet kormánnyal és a Varsói Szerződés más résztvevőivel a szovjet csapatok Magyarország területéről való kivonásáról.”

Kádár János (1912–1989)

Kádár János (eredeti nevén Csermanek János) Fiumében született 1912-ben törvénytelen gyermekként, ahol anyja cselédként dolgozott. Fiát a Somogy megyei Kapolyra adta nevelőszülőkhöz. 1918-ban költöztek Budapestre. A polgári iskolát követően írógépműszerész-tanonc, majd -segéd lett. 17 évesen a Vasas Szakszervezet ifjúsági csoportjának tagja lett, 1931-ben belépett az illegális KIMSZ-be és a KMP-be. Még abban az évben letartóztatták, de bizonyítékok hiányában szabadon engedték. 1932 tavaszától a KIMSZ Északi Területi Bizottságának tagja, egy évvel később a KIMSZ KB titkára lett. 1933-ban újra letartóztatták, és kommunista szervezkedés vádjával kétévi fegyházbüntetésre ítélték. Szabadulása után alkalmi munkásként dolgozott, majd pártutasításra bekapcsolódott a szociáldemokrata párt munkájába, majd ismét bevonták az illegális kommunista párt munkájába. 1941 tavaszán a KMP Budapesti Területi Bizottságának tagja, 1942 májusától a KMP KB tagja, 1942 decemberétől KB-titkár, 1943 februárjától vezető titkár lett. 1943 júniusában a kommunista mozgalom fedőszerveinek szánt Békepárt egyik megszervezője. 1944 áprilisában Jugoszláviába küldték, hogy felvegye a kapcsolatot az emigrációban élő kommunista vezetőkkel, de a határon elfogták. 1944 novemberében megszökött, és visszatért Budapestre. Budapest ostroma után a BM Budapesti Főosztály helyettes parancsnokává nevezték ki. 1945 áprilisában megválasztották az MKP KV titkárává, az MKP Budapesti Területi Bizottságának titkárává és az MKP KV Káderosztályának vezetőjévé, majd májusban az akkor létrehozott Politikai Bizottság tagjává. 1946-tól az MKP, később az MDP főtitkárhelyettese. 1948 és 1950 júniusa között belügyminiszter. 1949-ben – belügyminiszterként és Rajk közeli barátjaként is – jelentős szerepe volt a Rajk-per lefolytatásában. Felelősség terheli a többi (a Mindszenty, a szociáldemokraták, valamint katonai és gazdasági vezetők elleni) koncepciók perében hozott ítéletekért is. 1950 májusától az MDP KV Szervezőbizottság tagja, valamint a Párt- és Tömegszervezeti Osztályának vezetője. 1950 júniusában saját kérésére felmentették a belügyminiszteri tisztség alól. 1951 tavaszán az ÁVH letartóztatta, majd az MDP KV májusi ülésén minden testületi tagságától megfosztották. A Legfelsőbb Bíróság 1952 decemberében életfogytiglani szabadságvesztésre ítélte. 1954 júliusában rehabilitálták, és szabadlábra helyezték. Az MDP XIII. kerületi pártbizottság titkára, majd 1955 szeptemberétől az MDP Pest Megyei Pártbizottságának első titkára lett.

Az MDP XIII. kerületi pártbizottság titkára, majd 1955 szeptemberétől az MDP Pest Megyei Pártbizottságának első titkára lett. Az MDP KV 1956. júliusi plénumán visszavették a testületbe, és megválasztották PB-tagnak, valamint a KV másodtitkárának. Október 6-án Moszkvában Gerő Ernő társaságában megbeszéléseket folytatott Mikojjal és Szuszlovval a magyarországi helyzetről. 1956. október 25-én az MDP KV első titkárává választották. 30-án államminiszterré nevezték ki. Október 31-én bekerült az MSZMP ideiglenes intézőbizottságba. November 1-jei rádióbeszédében kijelentette, hogy az MSZMP mindenkivel szemben meg fogja védeni Magyarország függetlenségét és a nemzet becsületét. Aznap este Münnich Ferenc hívására a szovjet nagykövetségre ment, ahonnan Moszkvába szállították. November 2-án és 3-án részt vett az SZKP KB elnökségének ülésein, ahol a szovjet vezetés kinevezte a Moszkvában létrehozott ellenkormány vezetőjévé. November 4-én reggel szovjet katonai repülőgéppel Szolnokra érkezett, még a Szovjetunióban elkészített rádióközleményben jelentette be a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormányának nevezett szovjet bábkormány megalakulását. November 7-én a szovjet hadsereg Budapestre szállította, és az Elnöki Tanács elnöke, Dobi István kinevezte a Minisztertanács elnökévé. 1956. november 7-étől az MSZMP IIB tagja; 1957. február 26-án az MSZMP IKB elnökévé, az 1957. júniusi országos pártértekezleten az MSZMP KB első titkárává választották. Elsőrendű felelősség terheli a forradalmat követő megtorlás irányításáért, többek között Nagy Imre és társai kivégzéséért. 1957 és 1988 között az MSZMP PB tagja, az ország első számú vezetője. 1958. január 28-án leköszönt a Minisztertanács éléről, és államminiszter lett. 1961. szeptember 13-ától ismét a Minisztertanács elnöke 1965. június 30-ig. 1985-től 1988-ig az MSZMP KB főtitkára. Az ország egyre súlyosbodó gazdasági-politikai válsága miatt összehívott 1988-as országos pártértekezleten megválasztották az MSZMP tényleges hatalommal nem rendelkező elnökévé. 1989. május 9-én – egészségi állapotára hivatkozva – felmentették KB-tagságából és pártelnöki tisztségéből. 1989. július 6-án halt meg, azon a napon, amikor a Legfelsőbb Bíróság Nagy Imrét és mártírtársait posztumusz felmentette az ellenük emelt hamis vádak alól.

Kádár János, 1957.
MTI Fotó: Mező Sándor

Plakát, 1956

térben élt. Kormánya és a szűkebb pártvezetés néhány tagja társaságában a szovjet tankokkal körülvett Parlament épületébe zárkózott. A legszorosabb szovjet felügyelet alatt állt: előszobájában szovjet katonák tartózkodtak, politikai lépéseit a moszkvai pártelnökség három Budapestre küldött tagja (Malenkov, Szuszlov, Arisztov) vigyázta. Kádár mögött nem állt szinte semmilyen hazai erő. A szovjetek által lefegyverzett hadsereg szétszéledt, a párt tagsága az 1945-ös induláshoz hasonlóan mintegy 30 000 főre csökkent. Az üze-

mekben a munkástanácsok, a hivatalokban a forradalom alatt választott bizottságok irányítottak. Ha ugyan volt mit: újabb spontán általános sztrájkhullám bontakozott ki. Tíz nappal az invázió után megalakult a Nagybudapesti Központi Munkástanács (KMT). A forradalom elveszítette kormányzati szintjét, de a területi munkástanácsok kapcsolatfelvétele a legjobb úton volt afelé, hogy kialakuljon egy alternatív hatalmi központ.

A forradalmi szervezetek és a munkástanácsok, az értelmiségi szervezetek és a fegyveres harcok elülte után szerveződő illegális mozgalmak az október 23-i és november 1-jei forradalmi követelésekhez való visszatérést tűzték ki célul. Kádár az első hetekben szinte minden számba jöhető politikai erővel tárgyalni próbált: pártokkal, személyekkel (így felmerült a Nagy Imrével való megegyezés lehetősége is), a munkástanácsokkal. Partneri – már azok, akik egyáltalán szóba álltak vele – azonban legalábbis a hatalom demok-

Kézrel rajzolt röplap, 1956

ratikus megosztását és a függetlenség biztosítását követelték, amit Kádár nem akart, de nem is akarhatott: mindez kiválthatta az oroszok rosszallását. Így néhány hetes átmenet után maradt az eleinte kiváró, de utóbb annál készségesebb „régí gárda”: a Rákosi-rendszer hatalmi elitje, pártfunk-

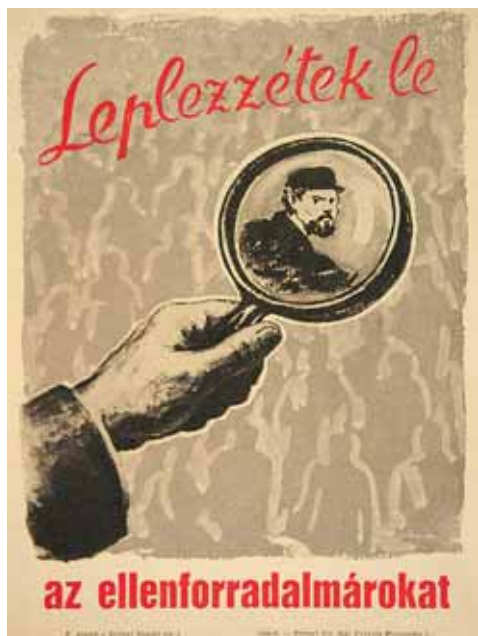

Rendelet a rögtönbíráskodásról, 1956. december 9.

cionáriusai, belügyi és katonatisztjei, más vezetői.

Velük hajtotta végre Kádár a hatalmi intézmények újjászervezését. Elsőnek cselekvőképes kormányt és saját fegyveres erőt kellett létrehozni. November végére három karhatalmi ezredet állítottak fel honvédtisztekből, államvédelmi beosztottakból és pártfunkcionáriusokból. Az új kormány egyik első rendeletével megfosztotta hatáskörüktől a forradalmi bizottságokat. A nagyüzemi munkástanácsok nehezebb diónak bizonyultak. November 21-én a szovjet csapatok megakadályozták az Országos Munkástanács megalakulását (a gyűlés színhelyét, a budapesti Nemzeti Sportcsarnokot harcokocsik vették körül), de a KMT *de facto* országos szervként működött. A kormány a következő napon a

bántatlanság ígéretével kicsalta Nagy Imrét és elvbarátait a jugoszláv követségről, s Romániába internálta őket. Kormánybiztosokat küldtek ki a megyékbe és a nagyobb üzemekbe. A tisztikar számára hűségnyilatkozatot fogalmaztak, s csak az térhetett vissza a fegyveres szolgálatba,

Plakát, 1956 vége

aki aláírta (a nyilatkozat tartalmazta, hogy aláírója egyetért a szovjet fegyveres beavatkozással). December elején a kormány statáriumot hirdetett, gyorsított bíraskodást vezetett be. A szovjet csapatok mellett Magyarországra küldött KGB-részlegek már novemberben több ezer embert tartóztattak le, akiknek egy részét (mintegy 1000 főt) kárpátaljai szovjet börtönökbe deportáltak. Ez a lépés felidézte az 1945-ös állapotokat, ezért Kádár gyorsan leállította (az elhurcoltakat visszahozták, sőt sokakat szabadlábba is helyeztek). A közvetlen rendfenntartás és az elrettentés feladatait december közepére átvette a magyar karhatalom, valamint a rendőrség kötelékén belül újjászervezett állambiztonsági szervezet.

December első napjaiban egymást érték a letartóztatások, amelyek elsősorban

munkástanácsi vezetőket, az illegális sajtót és röpcédulákat előállító ellenállókat és az október–novemberi fegyveres küzdelmek résztvevőit érintették. A forradalmi bizottságokat kormányrendelettel feloszlatták. A tiltakozó demonstrációkat a karhatalom több helyen sortűzzel fogadta. December 8-án a több mint ötven halálos áldozatot követelő salgótarjáni sortűz hírére a KMT 48 órás általános sztrájkot hirdetett – válaszul másnap betiltották valamennyi területi munkástanács működését. A KMT radikális vezetőit (Bali Sándort és a 23 éves Rác Sándort, a KMT elnökét) tárgyalás ürügyén a Parlamentbe hívták, ahol letartóztatták őket. Újra bevezették az internálás intézményét. A kormány ezután viszonylag hamar pacifikálta a nyílt rendszerellenes erőket, elejét vette az utcai megmozdulásoknak. Végrehajtották az első statáriális halálos ítéleteket, olyan személyeken, akiknél fegyvert találtak. A sztrájkok lassan befejeződtek, különösen azután, hogy 1957. január 12-én a sztrájkra való felhívás büntetése is kiterjesztették a statáriális eljárást.

Plakát, 1957

Az MSZMP Ideiglenes Központi Bizottságának határozata. 1956. december 5.

„Arra a kérdésre, hogy mi volt a Magyarországon október 23-án kezdődött fegyveres felkelés alapvető jellegzetessége: forradalom vagy nemzeti forradalom-e, szembenézve a tényekkel csak azt válaszolhatjuk: nem volt sem az egyik, sem a másik, hanem ellenforradalom volt. Ezt az igazságot annak tudatában is meg kell mondani, hogy az események során az országban megmozdult tömegek túlnyomó többsége célkitűzéseiben, szándékaiban és érzéseiben a Magyar Népköztársaság hű fia, becsületes dolgozó és jó hazafi volt, nem pedig ellenforradalmár. – Az októberi eseményekben becsületes szándékkal részt vett tömegeknek látniuk kell azt a keserű igazságot, hogy a népköztársaság államrendje és intézményei ellen a fegyveres felkelés azok részéről is az ellenforradalom céljait mozdítja elő, akiknek ez nem volt szándékában.”

A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány tagjai, 1957. február 8. Balról: Kristóf István, Doleschall Frigyes, Kállai Gyula, Biszku Béla, Dobi István, Kádár János, Révész Géza, Münnich Ferenc, Apró Antal. MTI Fotó: Papp Jenő

A Magyar Szocialista Munkáspárt Ideiglenes Intéző Bizottsága november 11-én tartotta első ülését. Kádár még Moszkvában elérte, hogy Rákosiékat ne küldjék haza „segíteni”, s az első napokban megpróbálta távol tartani a hatalomtól a rákosista másodvonalat is – így a Szolnokon *Szabad Nép* néven pártlapot kiadó Andics Erzsébetet és Berei Andort. Az új pártvezetés névsorát hetekig nem hozták nyilvánosságra. A tesztületen belül többen a szovjet csapatok gyors kivonását és a Nagy Imrével való politikai kapcsolatfelvételt sürgették. A központi pártlap, a *Népszabadság* munkatársai november végén még sztrájkba léptek, mert a pártvezetés letiltotta egy a moszkvai *Pravdával* vitatkozó cikk közlését.

A pártvezetés legfontosabb feladata az volt, hogy magyarázatot adjon az 1956 októberében történetekre. Ezt az Ideiglenes Központi Bizottság 1956. december 2–5-i ülése végezte el. Kádár határozattervezete még megkülönböztette az események két szakaszát: az elsőben – bár az „ellenforradalmi elemek” már ekkor jelentkeztek – a „korábbi hibák kijavításának” pozitív szándéka dominált, a második, október 30-ától már tisztán ellenforradalomnak tekinthető. Ez az értékelés elméletileg szélesebb teret nyitott volna a forradalom és Nagy Imre „mérésékelt” híveinek az új hatalmi centrummal való együttműködésre, és kizárta volna az ortodox sztálinistákat, hiszen elismerte az ő hatalmukat meg-

döntő forradalmi tömegakció jogosságát. A tervezetet azonban a Budapesten tartózkodó szovjet pártvezetők átdolgoztatták Kádárral. A határozatot így abban a formában fogadták el, hogy Magyarországon már 1956. október 23-án „ellenforradalom” tört ki, amelynek végső célja a tőkés rend visszaállítása volt, és amely ki akarta szakítani az országot a szovjet katonai-politikai tömbből. Az „ellenforradalom” négy fő oka között azonban az első helyen maradt a „Rákosi–Gerő” klikk antimarxista politikája; a másodikra Nagy Imre „revizionizmusa” került (amelyhez azonban egyelőre nem társították az „árulás” és az antikommunista összeesküvés koncepcióit), a harmadikra a hazai „tőkés-földesúri reakció maradványai”, a negyedikre a „nemzetközi imperializmus körei”.

A határozat valamelyest elvi igénnyel határozta meg a Kádár-féle vezetés politikai karakterét. Vállalta a folytonosságot a szovjet típusú rendszer építésével, de bírálta Rákosi és társai módszereit. Megbélyegezte az első magyar antisztálinista reformereket, de főleg azért, mert kritikájukkal a társadalomhoz, a nyilvánossághoz fordultak. Az „ötvenhatos” politikai víziót teljes egészében elutasította; annak kezdeti, október 23-i programját is, amely pedig határozottan baloldali volt és nem tartalmazta a szovjet katonai tömbből való kilépés követelését. Fenntartás nélkül vállalta a szovjet csatlósállam szerepét, de nyitva hagyta a lehetőséget a sztálinizmus klasszikus alakzataitól való elhatárolódásra. Így a korszak, a nyolcvanas évek végéig fennálló politika ideológiai alapját vetette meg. A kádári politika támogatói formális önkritikára kész sztálinisták mellett csak azok a Nagy Imre-féle reformerek lehettek, akik teljes egészében szembefordultak 1956-tal. A szovjet típusú rendszer politikai ellenfeleinek nem volt helye a politikai életben. A kormány 1957. januári programnyilatkozata kizárta a többpártrendszer. Az értelmiségi ellenállásnak bázist nyújtó szervezeteket (Újságíró- és Írószövetség) feloszlatták.

Lecsendesítés és megtorlás

Az alapvető uralmi rendszerek újjáépítése és az elretentő intézkedések a társadalom lecsendesítésének csak egyik oldalát képezték. A korlátozás mellett a kádári vezetés a megnyugvásért cserébe engedményeket és adományokat is kínált. Nem állították vissza a forradalom alatt megszüntetett beszolgáltatási rendszert a mezőgazdaságban. A forradalmat követően a termelősövetkezetek nagy része feloszlott – a kormány semmit sem tett a bomlási folyamat feltartóztatására. Emelte viszont a felvásárlási árakat, hogy kifizetődöbbé tegye az egyéni mezőgazdasági termelést. Érvényben maradt az Államvédelmi Hatóság feloszlata (más kérdés, hogy az államvédelmisták túlnyomó része formális „felülvizsgálat” után a rendőrség keretén belül szervezett politikai nyomozó osztályokon folytatta tevékenységét). Néhány hónapig a Kossuth-címer is használatban maradt. Nem nyúltak az üzemi munkástanácsokhoz, amelyek egy ideig az újjászerveződő szakszervezetek és az üzemi pártszervezetek

Sorbaállítás kenyérért, 1956. december.
MTI Fotó: Kovács Ferenc

erős vetélytársaként próbálták védeni a munkások érdekeit, illetve részt kértek az üzemek irányításából. Jelentős – általában 18 százalékos – béremelésre került sor az iparban, bevezették a nyereségrészesedést, megszüntették a munkahely-változtatás korlátait. Rendezték a nyugdíjakat, köztük a háború előtti munkaviszonyok után járókat. Széles körű utazási kedvezményeket vezettek be. 1957 elején közgazdászokból bizottságot állítottak fel azzal a feladattal, hogy tegyen javaslatot a gazdasági rendszer reformjára. Ebben helyet kaptak párton kívüli szakemberek és az 1954-ben Nagy Imre által kezdeményezett reformelképzelések kidolgozói is. A szovjet, kínai és más segélyeknek, kedvező hiteleknek köszönhetően javult a nagyvárosok élelmszer- és fogyasztásicikk-ellátottsága.

Plakát a Kossuth-címerrel

Műnnich Ferenc, Dobi István és Csou En-laj, a kínai elnök a tiszteletére rendezett nagygyűlésen, 1957. január 16.
MTI Fotó: Papp Jenő

Kádártól és társaitól Moszkva és a csatlós országok vezetői nem csupán az akut válság megoldását várták. Szemükben a „hatalom megszilárdítása” az ellenállás legkisebb jeleit csírájában és kegyetlenül elfojtó gyakorlatot is jelentett. 1957. január első napjaiban titkos kommunista csúcstalálkozót tartottak Budapesten, ahol Hruscsov is jelen volt; pár héttel később Csou En-laj kínai kormányfő látogatott Magyarországra.

A honvéd karhatalom éjszakai őrzésén, Budapesten, 1957. február 15. MTI Fotó

A Budapestre látogató „baráti” vezetők nyomást gyakoroltak magyar kollégáikra: foganatosítsanak minél szélesebb körű és látványos megtorló intézkedéseket. A budapesti csúcson vetődött fel például először Nagy Imre bíróság elé állításának gondolata.

Kádár a forradalommal való szakítás pillanatában számolt azzal, hogy az ellenállás megtörése csak erőszakos eszközökkel lehetséges. A forradalomért való tömeges bosszúállás csak akkor következett be, amikor az ellenállásnak már alig maradt jele. Február közepén a Fővárosi Bíróságon nagyszabású kirakatper kezdődött, amelynek vádlottai az egyik november 4-e utáni budapesti ellenálló csoport tagjai, Tóth

Munkásőrök szemléje a Rákóczi úton, 1957. március 30. MTI Fotó: Vigovszki Ferenc

Ilona és társai voltak. A per az „ellenforradalmi” szervezkedést koncepciós elemekkel és egy hátborzongató gyilkossági történettel „fűszerezte”. A sajtóban cikksorozat indult az „ellenforradalom” rémtetteiről. Elkezdődött az erről szóló Fehér Könyvek kiadása. Február 19-én megalakult a munkásőrség, és a pártmilícia erői a következő hetekben egyre-másra tartották demonstrációikat Budapest utcáin (például március 15-én).

Tóth Ilona és Obersovszky Gyula a bíróság előtt, 1957. március 4. MTI Fotó: Fényes Tamás

1957 tavaszára, kora nyarára Kádár jelentős politikai sikereket ért el. Megszilárdította a pártvezetés egységét. Március végi moszkvai látogatásán addigi politikája elnyerte a szovjet pártelnökség jóváhagyását. Megegyezés született a Nagy Imre-perről, és a hónap végén kétoldalú egyezményt írtak alá a szovjet csapatok magyarországi tartózkodásáról. Kádár ekkor azt is elérte, hogy Rákosi Mátyás és társai a Szovjetunióban maradjanak.

Az ellenállásnak nem maradtak valóságos és szimbolikus vezetői. Csökkent a dinamikus, politikailag aktív, a közvéleményt formáló egyének, csoportok száma. Egy részük elhagyta az országot – az emigrációs hullám 1956. november végén, december elején tetőzött, összesen csaknem 200 000 ember távozott Nyugatra. Bekövetkezett az a társadalom-lélektani fordulópont, amelyet november 4-e még nem váltott ki. Az emberek beletörődtek abba,

hogyan 1956 „ügye” elveszett. Az össznemzeti frusztráció megkezdte a történetek viszszaemlékező át- és leértékelését, s növelte a bármilyen normalitás iránti vágyat. Felértékelődtek azok az intézkedések, amelyeket vagy vissza lehetett vezetni októberre („valamit mégis elértünk”), vagy az új kormány javára lehetett őket írni. 1957. május 1-jén százezeres tömeg vett részt a budapesti politikai nagygyűlésen. Felvonultak az 1956 előtti rezsim haszonélvezői és kedvezményezettjei is, akik egyáltalán nem voltak kevesen. Ők októberben rettegtek, még novemberben is megalázták őket – vagy éppen ellenkezőleg, lelkiismeret-furdalásuk volt, esetleg meghasonlottak önmagukkal. Most megszabadulást, győzelmet ünnepeltek, s bizonyosan nem keveset elégtétellel töltött el a bosszú.

1957 júniusában az MSZMP országos értekezlete is szentesítette a kádári vezetést és politikáját. A vezető testületekben Kádár még november–decemberben kiválogatott személyes és általában eltérő politikai arcúval nem rendelkező hívei foglaltak helyet. Ez a szempont a későbbi évtizedekben is a felső vezetés kiválasztásának alapvető szempontja maradt. A politikai irányvonal lényegét maga Kádár abban az alapvető

megállapításban jelölte meg, amely szerint az emberek (a „dolgozó tömegek”) véleményét a rendszerről nem politikai kérdések alakítják, hanem a „mindennapi életüket befolyásoló gazdasági és kulturális kérdések helyes megoldása”. Amennyiben tehát a kommunista vezetés képes garantálni az életszínvonal szerény, de állandó növekedését, és ügyel arra, hogy ne irritálja az embereket a szovjet példával, vezérkultusszal, állandó mozgósító kampányokkal, akkor a nép nem foglalkozik a politikával. A társadalmi és politikai stabilitás alapvető cél lett. Ennek legfőbb feltétele a párt (egyáltalán a politikai döntéshozatal) egysége.

*Nagygyűlés a Hősök terén,
1957. május 1. MTI Fotó:
Vigovszki Ferenc*

*Kádár János a Parlamentben
képviselővel beszélget,
1957. május 10. MTI Fotó:
Papp Jenő*

Plakát, 1957

Munkás-paraszt hatalomért emlékérem. A kitüntetést 1957-ben az ellenforradalom leverésében kifejtett tevékenység elismerésére alapították

Ezt garantálja az egyszemélyi vezető feltétlen tekintélye, amely nem külsődleges jegyekből táplálkozik. A személyi kultuszt Kádár haszontalannak és ízléstelennek tartotta. Számára sokkal fontosabbnak tűnt a vezetésen belül elfoglalt állandó centrumhelyzete, amelyet a „kétfrontos harc” jelszava fejez ki (a „baloldali túlzók”, vagyis a rákosisták, illetve a jobboldali „revizionisták”, vagyis Nagy Imre hívei ellen), a kiegyensúlyozó taktikai képesség és a szovjet vezetés prioritásainak érzékeny megfigye-

Bizonyítási eljárás az egyik per során, 1957. április 9. MTI Fotó: Vigovszki Ferenc

lése, az ahhoz való rugalmas, de a végén feltétlen alkalmazkodás. Politikai véleménykülönbségek nyílt formában nem jelenhettek meg a szűk pártvezetésen kívül, mint ahogyan az 1953–1956 között történt.

1957 márciusában Moszkvában Kádár János abban is megegyezett a szovjet vezetéssel, hogy a megtorlást felgyorsítják. Döntés született arról, hogy a perek zárt ajtók mögött, a nyilvánosság kizárásával folyjanak. Ebben feltehetően a már ekkor kibontakozó nemzetközi tiltakozás játszott szerepet. Amikor e határozatok megszülettek, egészen elszórt jelenségek kivételével semmiféle ellenállás nem mutatkozott. A kiépülő üzemi pártszervezetek ekkorra lényegében teljesen felszámolták a még törvényesen létező üzemi munkástanácsokat is. Az 1957 áprilisában létrehozott népbíróságok elé már nem csupán a november 4-e után ellenállók kerültek, hanem a forradalom alatt, sőt az „előkészítés” (a pártellenzéki mozgalom) során szerepet játszó tömegei is. A rendőrség újabb „nagy begyűjtést” (tömeges letartóztatást) hajtott végre, majd megkezdődött a hatalmas tömegű letartóztatott ügyének vizsgálata. Noha a statáriális eljárások egészen 1957 őszéig folytak, ugyanakkor a letartóztatottak ezreinek vizsgálata hosszú hónapokig, nem ritkán esztendőnél is hosszabb ideig húzódott. Az ügyészségek és bíróságok egyszerűen nem győzték a munkát. Egyedül 1957-ben több mint 20 000 személy ellen indult eljárás politikai okból, s ebből alig több mint 6000 személyt „sikerült” elítélni az adott évben. A tömeges bosszúállás egészen 1959 tavaszáig tartott, amikor sor került az első, részleges amnesztiára.

1956 végétől 1959-ig legalább 35 000 ember ellen indult rendőrségi-ügyészségi vizsgálat politikai „bűncselekmények” gyanújával. 26 000 fő került bíróság elé, s a jogerősen elítéltek száma körülbelül 22 000. Túlnyomó többségüket a forradalomban, illetve az azt követő ellenállásban való részvétel miatt ítélték el, kisebb hányadukat tiltott határátlépés kísérletéért. Körülbelül

13 000 ember került hosszabb-rövidebb időre az újra felállított internálótáborokba (Tököl, Kistarcsa). Összességében az elnyomás bizonyosan több mint 100 000 embert, családtagokkal együtt még ennél is többet érintett. 1956 decembere és 1961 nyara között 230 embert végeztek ki a forradalomban való részvételért.

Ellentétben a Rákosi-rendszer differenciálatlan terrorjával, az 1956 utáni megtorlásnak viszonylag pontos célpontjai voltak. Három fő célcsoport különböztethető meg. Az elsőt azok a 18–25 év közötti, esetleg még fiatalabb, többnyire szakképzetlen, gyakran periférikus helyzetű, szakképzetlen városi munkások, ipari tanulók és sorkatonák alkották, akik részt vettek a fegyveres harcokban, vagy kapcsolatban álltak felkelő alakulatokkal. Az ítéletek számszerűen kisebb hányada esik rájuk, de közülük kerültek legtöbbször a statáriális és népbíróságok elé. Ők kapták a legkeményebb börtönbüntetések, közülük került ki a legtöbb halálra ítélt. Vélhetően a felkelők közül emigráltak a legtöbbször; így a megtorlás a legelszántabbak mellett a legnávabbakat sújtotta, akik itthon maradtak. A számban legnépesebb második csoportot az üzemi munkástanácsok, valamint a helyi forradalmi bizottságok tagjai alkották. Többségük 28–35 év közötti munkás, közvetlen termelésirányító, paraszt, kisebb számban értelmiségi (tanár, tanító), szű-

Fiatakorúak fegyverrejtegetésért a bíróság előtt, 1957. március 11. MTI Fotó: Molnár Edit

Ítélethirdetés a Széna tériek perében, 1957. július 29. MTI Fotó: Jármai Béla

kebb környezetében tekintéllyel bíró ember volt. Ők alkották a forradalom önszerveződő helyi elitjét. Velük szemben általában rendes bíróságok jártak el, s enyhébb ítéleteket kaptak. Okkal feltételezték róluk, hogy bármilyen újabb demokratikus mozgalom erkölcsi és emberi fedezettel bíró cselekvőképes vezetői és aktivistái lehetnek. A harmadik, kisebb létszámú „célcsoport” az 1956 előtti pártellenzéki értelmiségieké, akik azonosultak a forradalom demokratikus és nemzeti célkitűzéseivel, és részt vettek a november 4-e utáni ellenállásban. Amíg az első csoportba tartozók közül az elnyomó gépezet igyekezett mindenkit felderíteni és megbüntetni, a másik kettő esetében (s különösen a harmadikban) bizonyos „válogatás” érvényesült. Ez általában nem elvi alapon történt. A megtorlás nézőpontjából 1956 egy szűk antikommunista, reakciós csoport aknamunkájának eredménye volt, összeesküvés és államszínny. A vizsgálók és a bíróságok a titkos eljárások során és a zárt tárgyalásokon nem koholtak rémmeséket, mint a Rajk-perben, hanem a megtörtént eseményeket igyekeztek bűncse-

Kiállítás nyílt az 1956-os eseményekről a Budapesti Műszaki Egyetemen, 1957. október 24. MTI Fotó: Vigovszki Ferenc

Plakát, 1957

lekményeknek beállítani. Megkülönböztették a tudatos résztvevőket és a „megtévesztetteket”, akik ezért elkerülhették az eljárást.

Nagy Imre válasza a halálos ítélet után a kegyelmi kérdésre, 1958. június 15.

„A halálos ítéletet, amelyet rám az igen tisztelt Népbírószági Tanács kirótt, én a magam részéről igazságtalannak tartom, indoklását nem tartom megalapozottnak, és ezért a magam részéről, bár tudom azt, hogy fellebbezésnek helye nincs, elfogadni nem tudom. Egyetlen vigaszom ebben a helyzetben az a meggyőződésem, hogy előbb vagy utóbb a magyar nép és a nemzetközi munkásosztály majd felment azok alól a súlyos vádak alól, amelyeknek súlyát most nekem kell viselnem, amelynek következményeként nekem életemet kell áldoznom, de amelyet nekem vállalnom kell. Úgy érzem, eljön az idő, amikor ezekben a kérdésekben nyugodtabb légkörben, világosabb látókörrrel, a tények jobb ismerete alapján igazságot lehet szolgáltatni az én ügyemben is. Úgy érzem, súlyos tévedés, bírósági tévedés áldozata vagyok. Kegyelmet nem kérek.”

A bosszú csúcspontját Nagy Imre 1958. június 16-i kivégzése jelentette. A miniszterelnök vizsgálatát és perét végig egyeztetették Moszkvával. 1957 nyaráig a belső harcokban merült szovjet vezetés inkább sürgette a pert, amelyben tervében a halálos ítéletek kezdettől fogva magától értetődően szerepeltek. Miután Hruscsov leszámolt a keményvonalas sztálinista Molotov-csoporttal, a per mind kevésbé volt neki sürgős. Amikor 1958. február elején megkezdődött a tárgyalás, az SZKP elnöksége üzenetet juttatott el Kádárhoz, amely felvillantotta egy „nagylelkű” megoldás lehetőségét. Kádár azonban a PB, majd a Központi Bizottság határozatával inkább elhalasztotta a tárgyalást addig, amíg megkapta Moszkva hozzájárulását az eredeti forgatókönyvre. Erre 1958 kora nyarán került sor, amikor a szovjet „békeoffenzíva” kifulladásra látszott és kiéleződtek a Szovjet-

unió és Jugoszlávia ellentétei. Nagy Imre és társai perét 1958. június 9. és 15. között folytatták le. A volt miniszterelnök tagadta bűnösségét, nem ismerte el a bíróság illetékességét; a halálos ítélet kimondása után nem kért kegyelmet. Június 16-án hajnalban Nagy Imrét, Maléter Pál volt honvédelmi minisztert és Gimes Miklós pártellenzéki újságírókat kivégezték (a per vádlottai közül Losonczy Géza volt államminiszter még 1957 decemberében a börtönben meghalt, Szilágyi József újságíró pedig külön perben ítélték halálra 1958 áprilisában). A megtorlás többi áldozatához hasonlóan Nagyékát is jeltelen sírokba temették, a perrel és az ítéletről közleményt adtak ki (utóbb egy elhallgatásokon és hamisításokon alapuló Fehér Könyvet is), de ezen túlmenő részleteket nem hoztak nyilvánosságra.

A siralomház a Kozma utcai gyűjtőfogházban.
Erdei Katalin felvétele, 1993

A rákosista vezetőgárda bosszúszomját korántsem elégítette ki Nagy Imre kivégzése. Kádárnak már 1957-ben több alkalommal fel kellett lépnie a túlságosan ügybuzgó állambiztonságiak ellen, akik hol a „Kádár-ügy” lezáratlanságáról beszéltek, hol félmilliónál több emberre kiterjedő

Ítélethirdetés a Nagy Imre-perben, 1958. június 15.

nyilvántartási rendszerrel kívántak felkészülni az osztályharc esetleges kieleződé- sére. Kádár „fékezett”. 1985 szeptemberében azt mondta Mihail Gorbacsovna: „Amikor a halálos ítéletek száma elérte az ellenforradalmi eseményekben ártatlanul elhunytak számát, arra kértem az elvtársakat, hogy álljanak le”. 1959 tavaszától 1963 tavaszáig ötvenhatos „cselekmények” miatt néhány kivételtől eltekintve már valóban nem indultak eljárások. Ugyanakkor 1959-ben tömegesen vették elő a „lezáratlan” háborús és népellenes bűncselekményeket, s halálos ítéletek tucatjai születtek például illegális kommunistákkal kegyetlenkedő csendőrnymozók, az újvidéki vérengzés résztvevői ellen. 1960–1961-ben több mint száz katolikus papot és világi aktivistát tartóztattak le és ítélték el. A megtorlás mégsem szélesedett olyan „hadiállapottá”, mint az ötvenes években.

Az Igazságügy-minisztérium közleménye a Nagy Imre és társai elleni perben hozott ítéletekről, 1958. június 16.

„A bíróság megállapította, hogy Nagy Imre a hatalom erőszakos megszerzése érdekében legbensőbb híveiből már 1955 végén szűk illegális csoportot hozott létre. Az illegális csoport törvénytelen eszközökkel és a törvényes lehetőségek kihasználásával végezte ellenséges tevékenységét. A népi hatalom megdöntésére irányuló célkitűzéseik végrehajtása érdekében mozgósították és tevékenységükbe bevonták a népi demokratikus államrend minden rendű és rangú ellenségét.”

Az alapok (másodszeri) lerakása

A hatalmi intézmények újjáépítését követően a kádári vezetés figyelme a „szocializmus építésének” félbemaradt projektje felé fordult. Az 1957 elején életre hívott reformbizottságok terveit írásztalba süllyesztették és „közgazdasági revizionizmusnak” minősítették. Már 1958 elejétől politikai vita bontakozott ki a mezőgazdaság kollektivizálásáról. Az állam uralma alá hajtott ipari munkássággal szemben az önálló piaci szereplők, vagyis a mezőgazdasági kistermelők hatalmas tömege állott, ugyanúgy, ahogyan tíz évvel korábban. A Dögei Imre vezette Földművelésügyi Minisztérium gyors szövetkeztetést sürgetett, egyetlen mindent elsöprő kampánnyal, az erőszakot sem mellőzve, az életszínvonalal, áruellátással mit sem

Dögei Imre földművelésügyi miniszter a tsz-mozgalom 10. évfordulóján kitüntettekkel, 1958. szeptember 13. MTI Fotó: Vigovszki Ferenc

törődve. Ez a terv ugyanúgy az agrárproletariátusra, a parasztság „legöntudatosabb” részére kívánta építeni a kollektivizálást, mint Rákosiék az ötvenes évek elején. A párt illetékes osztálya a Nagy Imre-féle irányzat jószerevel utolsó MSZMP-mohikánja, Fehér Lajos vezetésével más utat ajánlott: lassú, óvatos, fokozatos, az erőszakot mellőző, a termelés szintjét legalábbis fenntartó átszervezést. A kollektivizálás elől nem lehetett kitérni, azt a szovjetek és más „szövetségesek” is sürgették. 1958 decemberében a párt Központi Bizottsága Kádár javaslatára olyan forgatókönyvet fogadott el, amely a két elképzelés szintézisére törekedett. Az átszervezés nyomán létrejött szövetkezetekbe beépítették a minimális magántulajdont (háztáji gazdaság) és a magánkezdeményezést (részesművelés). Kirekesztés helyett kifejezetten törekedtek a középparasztkok, sőt a még a faluban maradt egykori gazdagparasztkok szövetkezetbe való bevonására. Bár a szervezést a régi mintára vidékre küldött funkcionáriusokkal és „munkásaktívakkal” indították, gondjuk volt rá, hogy megnyerjék a falvak legtekintélyesebb embereit. Kétség-

Fehér Lajos, 1960.
MTI Fotó: Bajkor József

Fehér Lajos (1917–1981)

Eredetileg latin-történelem szakos tanár. 1937-től tagja volt a Márciusi Frontnak, 1942-ben belépett a KMP-be. 1944 szeptemberétől a KMP Katonai Bizottságának tagja lett, ő volt a budapesti partizáncsoportok irányítója. 1945-ben előbb a politikai rendőrségen dolgozott, 1946 szeptemberétől a *Szabad Föld*, 1947-től a *Szabad Nép* munkatársa, majd főszerkesztő-helyettese lett. 1955-ben elbocsátották, mert nem értett egyet az „új szakasz” végét jelentő márciusi MDP-határozattal és egy állami gazdaság igazgatójává nevezték ki. 1956. október 23-án tagja lett az MDP KV Katonai Bizottságának. November 2-ától a *Népszabadság* főszerkesztő-helyettese, majd november 7-étől főszerkesztője volt. 1956. november 7-étől haláláig az MSZMP KB, 1975-ig a PB tagja. 1957-től a párt Mezőgazdasági Osztályát vezette, 1959–1962-ben a KB titkára. 1962-től 1974-ig miniszterelnök-helyettes. Nagy szerepe volt a mezőgazdaság 1958–1961-es kollektivizálásában és az új gazdasági mechanizmus bevezetésében. A reformok híveivel együtt állították félre 1974-ben.

telen ugyanakkor, hogy az 1956-os remények tovatűnte után a falusi társadalom beletörődött a változásba. „Nem győztük az angolokat várni / be kellett a, be kellett a té- eszcsébe állni” – idézte gúnyosan az egyik 1959-es KB-ülésen Kádár a falusi kocsmákban akkoriban dívó nóta szövegét. Mégsem sietett. Az 1958–1959-es tél első szervezési sikerei ellenére a tavaszi munkák kezdetén a kampányt leállították, s ugyanígy tettek a hasonlóan „eredményes” 1959–1960-as telet követően is. Csak a harmadik, 1960–1961-es téli szervezési hullám nyomán került sor a kollektivizálás befejezésére. A „siker” a középén egyensúlyozó Kádár személyes sikere maradt. Fehér Lajosnak már 1958 decemberében önkritikát kellett gyakorolnia, ám megmaradhatott pozíciójában. Dögei viszont élesebb bírálatban részesült, és 1960 januárjában felmentették miniszteri tisztségéből (utóda Losonczi Pál barcsi téeszelnök lett).

A tsz-be belépett gazdák az alapszabálymintát tanulmányozzák Érsekvadkertben, 1961.
MTI Fotó: Müller Lajos

1959-ben, az MSZMP VII. kongresszusán Kádár kijelentette: „Kongresszusunk nyilvánvalóan pontot tesz a múlt számtalan tévedésére. A tapasztalatokról nem feledkezünk meg, de azokat a kérdéseket, amelyek már a múlté, átadjuk a történelemnek.” Az 1959-es és az 1960-as korláto-

zott amnesztiákat újabb „békítő” döntések követték: az internálás (1960), majd a népbíróóságok megszüntetése (1961). 1961 decemberében Kádár a Hazafias Népfrent Országos Tanácsának ülésén Méray Tibornak egy, a londoni *Irodalmi Újság*ban megjelent cikkét idézte (persze nevek említése nélkül), amikor kimondta elhíresült mondatát: „Aki nincs a Magyar Népköztársaság ellen, az vele van; aki nincs az MSZMP ellen, az vele van; és aki nincs a Népfrent ellen, az vele van.” Ez a tetszetős jelmondat kifejezte azt a vágyat, hogy a „szocialista projekt” lényegi befejezése után a vezetés szeretne „nyitni”. Ebbe a körbe valóban beletartozhatott minden fontos társadalmi csoport. 1960 októberében számottevően

A leltározó bizottság a termelőszövetkezetbe beadandó lovakat mustrálja Öregcsertőn, 1961.
MTI Fotó: Rácz János

Losonczi Pál földművelésügyi miniszter a termelőszövetkezetielnök-képző iskola hallgatóival beszélget. Pápa, 1961. február 15.
MTI Fotó: Rácz János

Közlemény az MSZMP KB 1958. decemberi ülésének határozatáról, 1958. december 7.

„Társadalmunk szocialista átalakítása csak a mezőgazdaság szocialista átszervezésével válik teljessé, csak ezzel szüntethetjük meg nép-gazdaságunk egész területén az embernek ember által való kizsákmányolását, csak ezzel foszthatjuk meg mindenütt gazdasági alapjuktól azokat az erőket, amelyek a kapitalizmus visszaállítására törekednek, csak ezzel vesszük elejét újabb ilyen erők keletkezésének. A mezőgazdaság szocialista átszervezése tehát egész társadalmunk alapvető érdeke. [...] Az ugrásszerű fejlődés feltételei ma még nincsenek meg. De belátható időn belül ezek a feltételek is biztosíthatók.”

megkönnyítették a külföldre utazás feltételeit. A (politizáló) értelmiség irányítói, a (népi) írók rendre megszólaltak: 1960 májusában interjút adott Illyés Gyula, két évvel később Németh László *Utazás* című drámája pedig világosan megfogalmazta: az értelmiség kész kiegyezni ezzel a hatalommal, hiszen a „nemzet emelkedése”

– „ha mindent kivonunk, összeadunk” – megvalósulóban van.

A külpolitikai feltételrendszer a hatvanas évek elején kedvező hátteret biztosított a megbékítés politikájához. Az 1961 novemberére összehívott XXII. szovjet pártkongresszus programtervezete előtérbe helyezte a világbéke megőrzését, lehetségesnek tartotta a békés átmenetet a szocializmusba, és bírálta a „dogmatizmust és a szektásságot”. Ugyanakkor a belátható időn belül elérhető célul tűzte ki a kommunizmus felépítését; ezen belül a főbb gazdasági és élet-színvonal-mutatók tekintetében az Amerikai Egyesült Államok „utolérésére” csekély húsz évet adott. Hruscsov ezúttal nyíltan bírálta Sztálint (nem úgy, mint 1956-ban), de követőit is. A diktátor bebalzsamozott holttestét kivették Lenin mellől a Mauzóleumból, és a Kreml falába „száműzték”. Úgy tűnt, véget ért Sztálin 1956-ban kezdődő politikai haláltusája. Kádár ezt az al-

Kádár János beszél az MSZMP VII. kongresszusán, 1959. november 30. MTI Fotó: Papp Jenő

Plakát. Czeglédi István, 1960

kalmat használta fel arra, hogy leszámoljon ortodox sztálinista ellenfeleivel. Az MSZMP KB a szovjet pártkongresszus után bizottságot állított fel, hogy megállapítsa: hány ember esett „a személyi kultusz” áldozatául. Vizsgálatok sora indult a pártban és a hadsereg tisztikarában azok ellen, akik elégedetlenkedtek a kemény irányvonal „felpuhulása” miatt. Több másodvonalbeli funkcionáriust leváltottak, kizártak a pártból, öt katonatisztet „összeesküvés” hamis

Kádár János és Nyikita Szergejevics Hruscsov hajókiránduláson, Budapesten, 1959. június 5. MTI Fotó: Papp Jenő

vádjával pár éves börtönbüntetésre ítélték. A folyamat 1962 augusztusában a „munkásmozgalmi emberekkel szemben elkövetett törvénysértések és következményeik felszámolásáról” hozott nyilvános párt-határozattal ért véget. Rákosi Mátyást, Gerő Ernőt, Kovács Istvánt és egy sor államvédelmistát, ügyészt, bírót kizártak a pártból. A Belügyminisztériumból csaknem 80 magas beosztású volt államvédelmista munkatársat küldtek el. („Le kellett mennünk kultúrába” – így tartotta fenn a korabeli politikai pletyka az érintettek reakcióját, jelezve, hogy azért nem az utcára kerültek.) Kiss Károly, aki az ötvenes években a Központi Ellenőrző Bizottság elnöke volt, kikerült a pártvezetésből. A tisz-

Rákosi Mátyás a száműzésben, a Szovjetunióban, 1960-as évek

toztatás azért nem volt túlságosan széles körű. A konstruált perekben játszott szerepéért már senki sem került bíróság elé vagy börtönbe (Farkas Mihályt és néhány államvédelmi tisztet még 1957-ben ítélték el ezért). Kádár elismerte, hogy a határozatban említett 800 főnél sokkal több embert sújtott a „represszió” („lehet, hogy 8000, lehet, hogy 38 000” embert). Nyilvánvaló, hogy még a legmagasabb szám sem tartalmazta azokat, akik soha sem voltak „munkásmozgalmi emberek”. Ám a felemás és az ötvenhatosokhoz képest összehasonlíthatatlanul enyhébb leszámolás is nyilván-

Kádár János küldötteket
üdvözlő az MSZMP
VIII. kongresszusán,
1962. november 21.
MTI Fotó: Bartal Ferenc

Plakát. Ék Sándor, 1963

valóvá tette, hogy a berendezkedő Kádár-rendszer a sztálinistákkal szemben is „zár”.

A forradalom óta eltelt időszak mérlegét elsőként az MSZMP VIII. kongresszusa (1962. november 20–24.) vontta meg. A tanácskozáson deklarálták: Magyarországon lerakták a szocializmus alapjait, innentől kezdve a fejlett szocialista társadalom építése folyik. Az országban uralkodóvá váltak a szocialista tulajdonviszonyok. Leszögezték, hogy nincsenek többé a szocializmussal szembenálló osztályok és rétegek Magyarországon. Ezért a vezető állások betöltésének többé nem kizárólagos kritériuma a politikai megbízhatóság (és a párttagság), hanem legalább ennyire fontos a hozzáértés és a szaktudás. A tsz-eken belüli beosztás, jövedelem nem függhet a korábbi osztályhelyzettől, vagyis – elvben – megszűnik a volt gazdag- és középparasztok hátrányos kezelése. A kongresszus kimondta: megszűnik a „származás szerinti” kategorizálás gyakorlata a közép- és felsőoktatási felvételi politikában, ezzel meg-

Németh László író
és Kállai Gyula az MSZMP
VIII. kongresszusán,
1962. november 21.
MTI Fotó: Bartal Ferenc

nyitotta a továbbtanulás útját a volt közép- és felső osztályok leszármazottai számára. Kádár hangsúlyozta, hogy az állam a következő időszakban is a proletárdiktatúra állama marad (a hruscsovi program össznépi államról, sőt az állam elhalásáról vizionált). De nyilvánvaló volt, hogy amennyiben a társadalom hangulata kiegyensúlyozott marad, a közvetlen elnyomó funkciók kevésbé érvényesülnek. A politikai rendőrség ellenőrző és „megelőző” funkciói viszont változatlanok maradnak.

A kongresszuson a magyar pártvezetés feltétel nélküli hűségét fejezte ki a Szovjetunió iránt. Ugyanakkor jelezte, hogy amennyiben nem gyakorolnak rá nyílt nyomást, hajlandó a nyugati kapcsolatok rendezésére, beleértve az Egyesült Államokat is. Egy hónappal a hidegháború egyik legsúlyosabb válsága (a kubai „rakétaválság”) után ez komoly lépésnek számított. Valójában a magyar–amerikai titkos tárgyalások ekkor már hosszú idő óta folytak. Az Egyesült Nemzetek Szervezetében az Egyesült Államok 1956 vége óta folyamatosan napirenden tartotta a „magyar kérdést”. Levételéhez feltételül szabta az általános politikai amnesztiát – az 1959-es, majd 1960-as részleges amnesztiákat nem tartotta elégségesnek. A tárgyalások eredményeképpen 1962 őszén az ENSZ levette napirendről a magyar kérdést, 1963 márciusában Budapesten pedig kihirdették a harmadik közkegyelmet, amely nyomán az 1956 utáni megtorlás legtöbb áldozatát valóban szabadon bocsátották. Azzal már sem a nemzetközi közvélemény, sem a fellelegző hazai társadalom nem törődött, hogy a fegyveres harc számos résztvevőjére – például azokra, akiket „gyilkosság” vádjával ítélték el – ez az amnesztia sem vonatkozott. A kiszabadultakat gyakorta évtizedekig a legkülönfélébb hátrányokkal sújtották (nem kaptak útlevelet, állambiztonsági megfigyelés alatt tartották, hivatásuk gyakorlásától eltiltották őket, s a peres eljárások során elkobzott lakásaikat, ingóságait sem kapták vissza).

Eredmények

A kongresszus jóváhagyta az évtizedfordulón végrehajtott gazdaságpolitikai váltást. Az újjáépítő jellegű második hároméves tervet (1958–1960) a rossz emlékű elsőre erősen hasonlító második öt éves terv (1961–1965) követte. Semmit sem változott a centralizált, tervutasításos parancsgazdaság szerkezete. Az egyetlen különbséget az jelentette, hogy egy-egy iparág vállalatait igyekeztek egy-egy óriásvállalatba összpontosítani („trösztösítés”). Az elsődleges gazdaságpolitikai cél az ipar – a termelőeszközöket gyártó nehézipar mellett mindinkább a vegyipar – mennyiségi fejlesztése maradt. De csaknem ennyi figyelmet kapott a másik: az életszínvonal emelése. Hat-hét év elteltével e politika eredményei már érezhetővé váltak. Szem-

A Borsodi Vegyi Kombinát szintézisüzeme, 1959. MTI Fotó: Mező Sándor

Mintatejbolt Budapesten, 1959. MTI Fotó: Mező Sándor

ben az ötvenes évek elejének állandó és általános hiányával, az alapvető élelmiszerekből az ellátás viszonylag egyenletesen alakult. A munka világát nem bolygatták fel ismétlődő kampányok, normarendezések, munkaversenyek. Úgy tűnt, a magyar mezőgazdaság is átvészeli átszervezését. Ez a kiegyensúlyozottság, a növekedés érzülete természetesen viszonylagos volt. A magyar gazdaság növekedése ugyan felgyorsult, de az ország elmaradottsága a Nyugattal szemben csak valamelyest mérséklődött. Az ötvenes évekhez képest azonban minden pozitív változás igen jelentősnek tűnt.

A hatvanas évek elején a magyar lakosság csaknem kétötöde még mindig a mezőgazdaságból élt. Számukra éppen 1962-re következett be az, ami a többiekkel már több mint tíz éve megtörtént: a tulajdontól való megfosztás. A háború utáni több millió kisárutermelő világa akkor adta át a helyét a több millió alkalmazott világának. Ha a tsz-tagokat is ideszámítjuk, az aktív népesség teljessége – néhány százezer egyéni

Oktatás a Debreceni Orvostudományi Egyetemen, 1961. MTI Fotó: Fényes Tamás

parasztgazdát, kisiparost és kiskereskedőt leszámítva – ide tartozott. Ugyanakkor tartott még a negyvenes évek végén kezdődő nagy létszámú, felfelé irányuló mobilitás: falusi, paraszti származású fiatalokból városi munkások lettek, s nőtt az adminisztratív dolgozók és az értelmiségiek száma is.

A hatvanas évek elején az ország képe még erősen emlékeztetett a háború előttire

A József Attila-lakótelep építése, 1962. július. MTI Fotó: Lajos György

és a háború nyomai is számos helyen látszottak. A falu – már nem sokáig – hagyományos képet mutatott. A kockaház-építési láz még csak éppen hogy elkezdődött. A városok és Budapest jelentős lakáshiánnyal küzdöttek. A tömeges lakásépítés – az ötvenes évek igen szerény kezdetei után – a hatvanas évek elején indult. 1962-ben adták át például Budapesten a József Attila-lakótelep első ütemét. Az infrastruktúra (úthálózat, vezetékesvíz- és gázszolgáltatás, csatornázás, szennyvízelvezetés) elsősorban falun alig különbözött a háború előtti, igencsak elmaradott állapotoktól. A falvak villamosítása viszont jelentősen előrehaladt, és 1963-ra (a tanyákat nem számítva) be is fejeződött; számos művelődési házat építettek, amelyek egyben moziként is szolgáltak. A hatvanas évek elejére gyakorlatilag minden faluban akadt filmvetítésre alkalmas helyiség.

Bekötik a villanyt Körösújfalun, 1962. január. MTI Fotó: Fehérváry Ferenc

A fogyasztás kiegyensúlyozottsága elsősorban az alapvető létfenntartási cikkekre korlátozódott. A tartós fogyasztási cikkek, a jelentősebb ingó- és ingatlanvagyon felhalmozása egyelőre még a vezető állásúak, tehát politikai tőkét mozgatók közül is csak kevesek kiváltsága volt. A jómód jele

a hatvanas évek elején a megfelelő méretű, komfortos főbérleti/saját tulajdonú lakás vagy ház, néhány háztartási géppel, televíziókészülékkel. A gazdagságé a magántulajdonú gépkocsi, az üdülőtelek, nyaranta külföldi utazás, lehetőleg Nyugatra. A hatvanas évek elején száz lakásra még mintegy 340 fő jutott – fennmaradt a többgenerációs együttélés, a fiatalok „lakáskérdése” ettől kezdve évtizedeken át nyomasztó társadalmi problémát jelentett. Száz háztartásból egyben volt hűtőszekrény, négyben porszívó, ötben televízió, ugyancsak ötben lemezjátszó. Ugyanakkor hetvenháromban volt rádió, tizenkilencben mosógép. A hatvanas évek elején ezer lakosra 10 személyautó jutott (a legfejlettebb nyugat-európai országokban 152). A szabadidő eltöltését az állam és a politika nem befolyásolta – inkább a szűkös kínálat és ráfordítható összegek szabtak határt. A legkedveltebb tömegszórakozási formát továbbra is a mozi, az italozás, a sportversenyek látogatása, illetve mindinkább a televíziózás jelentette (utóbbi ebben az időben még gyakran szomszédsági-baráti körök közös időtöltéseként). Jellemző ugyanakkor, hogy 1961-ben ez a nagyon

Mosógép a kemenesmagasi tsz-ben a dolgozók közös használatára, 1960. MTI Fotó: Fehérvári Ferenc

szerény anyagi gyarapodás is arra indított néhány író és publicistát, hogy az eljövendő kommunizmust a kispolgári fogyasztás veszélyeitől féltse („fridzsider-szocializmus”-vita).

Közös tévézés a Herbária Gyógynövényforgalmi Szövetkezet irodaépületében, 1958. MTI Fotó: Vadas Ferenc

A nők munkába állásának újabb hulláma nyomán az ötvenes évek végétől jelentősen növekedni kezdett az óvodák és óvodai férőhelyek száma. A hatvanas évek elején a 3–6 éves gyerekek már több mint egyharmada járt óvodába. Az oktatási rendszerben a legjelentősebb változást az 1961-ben elfogadott új oktatási törvény idézte elő. A községi, sok helyütt osztatlan

Munkásnők a Székesfehérvári Villamossági Televízió- és Rádiókészülék-gyárban, 1962. MTI Fotó: Bereth Ferenc

Óvodások Mezőkövesden,
1962. MTI Fotó:
Birgés Árpád

rendszerben működő kisiskolák száma csökkenésnek indult, a megmaradókat viszont bővítették és előírták számukra a szakrendszerű formát. A törvény célul tűzte ki a középiskola általánossá tételét, a tankötelezettség kiterjesztését a 18. életévig. Ennek érdekében több száz új gimnáziumot létesítettek kisvárosokban, sőt községekben is. A tanulók száma a hatvanas évek közepére kétszeresére nőtt, ám az oktatás színvonala csökkent. Ugyanekkor döntöttek az ötvenes évek elején szervezett technikumok visszafejlesztéséről, s helyette megkezdték a szakközépiskolák szervezését, amelyek elvileg gimnáziumhoz kö-

Helyszíni tévéközvetítés
az április 4-i ünnepségről,
1958. MTI Fotó:
Fényes Tamás

zelítő érettségivel rendelkező szakmunkásokat képeztek. A felsőoktatásban a legnagyobb változást a származás szerinti diszkrimináció oldódása jelentette 1962-től – a funkcionáriusok gyermekei azonban továbbra is számottevő előnyben részesültek az egyetemi felvételinél. Az 1961-es reformok eredményeképpen – követve az érettségizők számának növekedését – néhány év alatt 60 százalékkal nőtt a nappali tagozatos egyetemi hallgatók száma is.

Már a Kádár-korszak első éveiben érezhető változások álltak be a művelődés- és kultúrpolitikában. Miközben a politikai vezetés továbbra is kitüntetett jelentőséget tulajdonított az alkotó értelmiségieknek (elsősorban az íróknak), sokkal több figyelmet szentelt a tömegkultúrának és intézményeinek: az általános és szakosodott sajtónak, a rádiónak, s terjedésével párhuzamosan a televízióknak, a népszórakoztatás különféle formáinak és színtereinek. A párt a megtorlás csúcspontján (1958) kiadta művelődéspolitikájának irányelveit. Ebben fenntartotta ugyan a marxizmus-leninizmus hegemonisztikus igényeit, illetve ebből adódó stíluskövetelményeket is megfogalmaztak. Ám szinte meglepő realizmussal elismerték, hogy a „valóságban” a művészeti élet sokszínű, hogy lehetőségek viták, amelyekben akár nem marxisták is teret kaphatnak, s a „párt” nem léphet fel döntőbíróként a művészet kérdéseiben. A következő években ezen az „elvi” alapon alakult ki az úgynevezett „3 T” politikája. A párt *támogatta* a szocializmus melletti elkötelezettséget nyíltan vállaló művészetet – ám ennek fogyatkozó számú képviselői (így például az 1959-ben kiadott *Tűz-tánc* című antológia költői) hamarosan zárványokba szorultak. Helyt kaptak – *megettűrték* őket – a szocializmussal szemben nem ellenséges, a tabukról – Szovjetunió, politikai rendszer, közelmúlt, 1956 – hallgató művészek, akik azonban nyíltan s főleg intézményesen nem jelenhettek meg csoportként. *Tiltották* viszont a „politikailag ellenséges, antihumánus vagy közérkölcset

sértő” alkotásokat – vagy alkotókat. Ezt az alrendszer informálisága tette működőképessé és elfogadottá. Egy művészeti irányzat sem kapott külön folyóiratot, s az ötvenes évek végén újjászervezték az egységes művészeti szövetségeket. De mindenki tudta, hogy egyik vagy másik alkotó melyik irányzathoz tartozik, s a kultúrpolitika irányítója, Aczél György is így viszonyult hozzájuk – persze csak személyes beszélgetésekben. Ugyanakkor képlékenyek és változóak voltak a határok is, például a túrt és a tiltott közötti határ – gyakran ezt is Aczél személyre szóló döntései jelölték ki. A durva cenzurális beavatkozások helyett Aczél és a kultúrpolitikát az első években felette irányító Szirmai István arra törekedtek, hogy a határok betartatásának felelősségét „helyezzék ki” a közvetlen kultúratermelő intézményekbe: szerkesztőségekbe, szövetségekbe, sőt maguk az alkotók tegyék azt bensővé (öncenzúra).

Az ötvenes évekhez képest a kulturális élet valóban sokszínűbbé, változatosabbá, így izgalmasabbá vált. A magyar irodalom legtöbb nagy alkotója pár évvel 1956 után ismét megszólalt, új művekkel jelentkezett. A legnagyobb tekintélynek a népi írók, az idősebbek közül Illyés Gyula és Németh László, a fiatalabbak köréből Csoóri Sándor, Juhász Ferenc, Sarkadi Imre örvendett. A szocializmussal rokonszenvező egykori avantgárd Kassák Lajos, az 1956 előtti pártellenzékhez tartozó Déry Tibor és Örkény István (előbbi börtönbüntetése, utóbbi hosszas szilenciuma után) a hatvanas évek elején új alkotói korszakba léptek. A *Nyugat* és a háború utáni *Újhold* körének jeles képviselői közül Weöres Sándor csak 1964-ben jelentkezett új verseskötettel. A korszak talán legjelentősebb irodalmi alkotásai is ide köthetők: Pilinszky János *Harmadnapon* című verseskötete és Ottlik Géza *Iskola a határon* című regénye egyaránt 1959-ben jelent meg. Az irodalomhoz hasonló nyitás jellemezte a képzőművészeti (a tavaszi tárlatokon már 1957-től kiállították a korábban föld alá szorított

Aczél György, 1958.
MTI Fotó: Friedmann
Endre

Aczél György (1917–1991)

Építőmunkásként kezdett el dolgozni, miközben autodidaktaként képezte magát. 1935-ben belépett a KMP-be. A német megszállás és a nyilas uralom alatt több száz zsidót mentett meg. 1945 után kommunista pártfunkcionárius, 1948 májusától Baranya megyei párttitkár lett. 1949-ben letartóztatták, és a Rajk-per egyik mellékerében életfogytiglani fegyházra ítélték. 1954 augusztusában szabadult, rehabilitálták. Ezután egy építőipari vállalat igazgatója volt. 1956-tól az MSZMP KB tagja, egy darabig a „puhább” vonalat képviselte, amiért 1957 februárjában önkritikára kényszerült. 1957–1967-ben művelődési miniszterhelyettes. Hivatali súlyánál sokkal nagyobb befolyással rendelkezett a kultúrpolitikára és annak napi gyakorlatára, kiterjedt személyes kapcsolatrendszerének és az MSZMP első emberéhez, Kádár Jánoshoz fűződő baráti kapcsolatának köszönhetően. A később „három T” (támogatás, tűrés, tiltás) néven elhíresült művelődéspolitikai irányelvek megalkotója. 1967–1974 között az MSZMP KB egyik titkára, 1970-től a PB tagja. A reformok híveivel együtt állították félre, de PB-tagságát megtartotta. A Minisztertanács elnökhelyettese (1974–1976, 1980–1982), majd 1982–1985 között ismét a KB titkára volt. Ezt követően az MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete igazgatójaként dolgozott. 1988-ban kikerült a PB-ből, KB-tagságát viszont megtartotta.

magyar avantgárd művészeket és folytatókat) és a zenei életet. A filmgyártáson a forradalom után két cenzurális hullám is végigsöpört (az első az 1956-ban gyártott filmeket érintette, a második 1960-ban az éppen magához térő, újba kezdő alkotókat) – ám a korszak végére a mérleget nem csupán könnyű vígjátékok és az „ellenforradalomról” szóló szocreál darabok (Keleti Márton: *Tegnap*), hanem súlyos atmoszférájú alkotások (Herskó János: *Vasvirág*, Makk Károly: *Ház a sziklák alatt*) fémjelezték. Még a termelési tematika új felfogása is termékenynek bizonyult, a „cselekvő” ember és a korlátolt bürokrácia küzdelmének ábrázolásával (Makk Károly: *Megszállottak*).

Illyés Gyula békekonferencián a Parlamentben, 1962. június 20.

MTI Fotó: Bartal Ferenc

